

De werkgeversorganisaties

Guy Vanthemsche

1. Bibliografie

1.1. Algemene studies

- VANTHEMSCHE (G.). De geschiedenis van de Belgische werkgeversorganisaties. Ankerpunten en onderzoekshorizonten, in *NEHA-Bulletin*, 1995, p. 3-20.
- ARCQ (E.). *Les organisations patronales en Belgique*. Brussel, 1990.
- ARCQ (E.), BLAISE (P.). Les groupes de pression patronaux, in *CH CRISP*, 1989, nr. 1252.
- DE KOSTER (A.), VAN HOLM (J.). De werkgeversorganisaties in België, in *50 jaar Belgische arbeidsverhoudingen*. Brugge, 1989, p. 17-48.
- MODEN (J.), SLOOVER (J.). *Le patronat belge. Discours et idéologie 1973-1980*. Brussel, 1980.
- HEYVAERT (H.), MOLITOR (M.). *De l'association professionnelle à l'organisation patronale. Fonctions et évolution des associations professionnelles dans la société belge. Etude organisationnelle*. Louvain-la-Neuve, 1974.
- CLAEYS (P.H.). *Groupes de pression en Belgique*. Brussel, 1973, p. 117-206.
- VAN OUTRIVE (L.), MOONS (A.). De patronale beroepsorganisaties, in *Synopsis Revue*, maart-april 1969, p. 23-44.
- LOEB (N.). *Le patronat industriel belge et la CEE*. Brussel, 1965.
- DUBOIS (E.). *Enquête sur la structure et les activités des associations professionnelles*. Brussel, 1962.
- DE LEENER (G.). *L'organisation syndicale des chefs d'industrie. Etude sur les syndicats industriels en Belgique*. Brussel-Leipzig, 1909, 2 dln.
- LEEMANS (E.J.), ed. *De patronale beroepsorganisaties en het overleg*. Leuven, z.j.
- KURGAN-VAN HENTENRYK (G.) e.a., eds. *Dictionnaire des patrons en Belgique*. Brussel, 1996.
- Bevat tal van biografische notities betreffende leiders van werkgeversorganisaties.

1.2. Interprofessionele organisaties

- BRION (R.), HATRY (P.), MOREAU (J.L.), PEETERS (T.). *100 jaar actie voor de onderneming. Verbond van Belgische Ondernemingen 1895-1995*. Tielt, 1995.
- CUYPERS (P.). *Van Gevaert tot welvaart. 75 jaar VEV en economische ontwikkeling in Vlaanderen*. Tielt, 2002.

- GOVAERT (S.). Le Vlaams Economisch Verbond - VEV dans la Belgique des régions, in *CH CRISP*, 1983, nrs. 1003-1004.
- HERREMANS (J.). Le "Vlaams Economisch Verbond", in *CH CRISP*, 1974, nr. 637.
- LUYKX (T.). *Bijdrage tot de geschiedenis van de economische bewustwording in Vlaanderen. Veertig jaar Vlaams Economisch Verbond 1926-1966*. Antwerpen, 1967.
- LUYTEN (D.). Vlaams Economisch Verbond (VEV), in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, dl. 3, p. 3316-3322.
- MEYVIS (L.). *Markt en macht. Het VEV van 1926 tot heden*. Tielt, 2004.
- Les organisations patronales régionales en Wallonie et à Bruxelles, in *CH CRISP*, 1972, nr. 571.
- VANDEWEYER (L.). Vlaamsch Handelsverbond, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, dl. 3, p. 3375-3376.
- VANTHEMSCHE (G.). De reorganisatie van het Belgisch patronaat. Van Centraal Nijverheidscomité tot Verbond der Belgische Nijverheid (1946), in WITTE (E.) e.a., eds. *Tussen restauratie en vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek (1944-1950)*. Brussel, 1989, p. 109-147.

1.3. Sectorale en regionale organisaties

- ARCQ (E.). L'Association Belge des Banques, in *CH CRISP*, 1989, nrs. 1244-1245.
- BARRE (P.). Organisation et action collective du patronat des fabrications métalliques, in *CH CRISP*, 1996, nrs. 1531-1532.
- BLAISE (P.). La Fédération des Entreprises Chimiques, in *CH CRISP*, 1989, nrs. 1250-1251.
- BRION (R.), MOREAU (J.L.). *Fabrimetal. 50 jaar in het hart van de industrie*. Tielt, 1996.
- DESHORMES (E.). Structures et activités de Fabrimetal 1946-1965, in *CH CRISP*, 1984, nrs. 1033-1034.
- DEVOS (G.), VAN DAMME (I.). *In de ban van Mercurius. Twee eeuwen Kamer van Koophandel en Nijverheid van Antwerpen-Waasland*. Tielt, 2002.
- DE WILDE (B.). *Witte boorden, blauwe kielen. Patronen en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw*. Gent, 1997.
- LEFEVRE (P.). L'organisation des patrons charbonniers montois de 1830 à 1870, in JAUMAIN (S.), BERTRAMS (K.), eds. *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommages à Ginette Kurgan-van Hentenryk*. Brussel, 2004, p. 129-140.
- L'organisation du patronat charbonnier belge et son influence politique, in *CH CRISP*, 1959, nr. 7.
- PODEVIJN (D.). *Van paternalisme naar emancipatie. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van het arrondissement Aalst uitgegeven naar aanleiding van 150 jaar Kamer van Koophandel en Nijverheid van Aalst en Gewest (1841-1991)*. Aalst, 1991.
- SALDARI (C.). Les structures de Fabrimetal, in *CH CRISP*, 1979, nrs. 854-855.
- Les structures de la Confédération Nationale de la Construction, in *CH CRISP*, 1979, nrs. 834-835.
- Tussen beleid en belang. Geschiedenis van de Kamers van Koophandel in België (17e - 20e eeuw)*. Brussel, 1995.

VANTHEMSCHE (G.). De Belgische patronale groeperingen in een belangrijke mutatieperiode (1944-1946): de reorganisaties in het sectorale vlak, in *BTFG*, 1989, p. 299-337.

VANTHEMSCHE (G.). Intérêts patronaux entre sphère publique et sphère privée: la suppression des Chambres de Commerce officielles en Belgique (1875), in *BTNG*, 2004, nr. 1, p. 5-47.

Zie hieronder ook de gelegheidsuitgaven.

2. Historisch overzicht

De geschiedenis van de Belgische werkgeversorganisaties gaat terug tot diep in de 19e eeuw. Reeds voor de Belgische onafhankelijkheid bestonden er regionale *Kamers van Koophandel*, die voorzien waren van een wettelijk statuut en die ten dele teruggingen tot groeperingen die al bestonden tijdens de Oostenrijkse periode. In 1841 verkregen die een eigen, Belgisch wettelijk kader (wet van 16 maart 1841). De Kamers (in 1841: 15 in totaal, in 1860: 22) waren dus *officiële* instellingen, waarin door de overheid benoemde industriëlen en handelaars uit een welbepaalde streek zetelden. Ze moesten informatie en adviezen verstrekken aan de overheid, maar konden op eigen initiatief ook wensen aan de regering overmaken. Door de wet van 11 juni 1875 werden ze echter afgeschaft. In vele streken van het land kwamen er onmiddellijk *vrije* Kamers van Koophandel (en Nijverheid) tot stand, die plaatselijke ondernemers groepeerden. Voor een deel waren die nieuwe Kamers trouwens de voortzetting van niet-officiële verenigingen van ondernemers van een bepaalde stad of streek, die reeds tot stand waren gekomen voor de afschaffing van de officiële Kamers. De regionale Kamers van Koophandel waren of werden echter stilaan organisaties die vooral de kleine en middelgrote ondernemers (en zelfs zelfstandigen) bundelden. Reeds in 1875 was er een overkoepelende organisatie tot stand gekomen: de *Fédération Nationale des Associations Commerciales et Industrielles*, die tijdens het interbellum werd omgedoopt tot *Fédération Nationale des Chambres de Commerce et d'Industrie / Nationale Federatie van de Kamers van Koophandel en Nijverheid*. In 1970 werd een *Vereniging van Vlaamse Kamers voor Handel en Nijverheid* opgericht en in 1988 kwam een Waalse tegenhanger tot stand, de *Chambre Wallonne de Commerce et d'Industrie*. In 2003 sloten de acht Vlaamse Kamers van Koophandel een alliantie met de Vlaamse intersectorale organisatie VEV en richtten hiervoor VOKA op (zie hieronder); de afzonderlijke Kamers beleven echter bestaan, net zoals de Nationale Federatie. De Kamer van Koophandel van Brussel, van haar kant, sloot in 2006 een overeenkomst af met de Brusselse regionale werkgeversorganisatie (oprichting van BECI in 2007, zie verder).

Reeds voor het midden van de 19^e eeuw was echter ook een ander type werkgeversorganisatie tot stand gekomen: de verenigingen die de ondernemers uit een welbepaalde sector groepeerden op vrijwillige basis. Van het begin van de jaren 1830 tot de jaren 1860 ontstonden in de Waalse industriebekkens groeperingen van de plaatselijke steenkool-, glas- of ijzer- en staalproducenten. Het duurde nog verscheidene decennia vooraleer die *regionale* sectorale groeperingen zouden vervangen (of opgenomen) worden in *nationale* federaties per activiteitsgebied.

Naast de vereniging van de brouwers (die dateerde van 1869), blijkt in de bouwsector een van de vroegste landelijke verenigingen te zijn ontstaan (1881). In 1914 werd die *Belgische Landsbond der Bouwbedrijven en Openbare Werken* genoemd. Net voor en net na de Eerste Wereldoorlog kwamen enkele nationale overkoepelingen tot stand in de traditionele basissectoren van de Belgische industrie. De metaalconstructeurs vormden de *Fédération des Constructeurs de Belgique* in 1906; in 1908 werd de *Fédération des Associations Charbonnières* en in 1921 de *Groupement des Hauts Fourneaux et Aciéries Belges* opgericht, voorloper van het huidige *Staalindustrieverbond – Groupement de la Sidérurgie*, opgericht in 1953.

In bepaalde sectoren was de vorming van zo'n nationale sectorale federatie een moeizaam proces. Dat was bijvoorbeeld het geval in de textielsector, waar veel kleine, middelgrote tot zeer grote bedrijven actief waren in de vervaardiging van een breed gamma producten. In een dergelijke bedrijfstak was de bundeling van de belangen verre van evident. Diverse gedeeltelijke organisaties ontstonden voornamelijk tijdens het interbellum, maar pas na de oorlog zou een één gemaakte federatie het licht zien, de *Federatie der Belgische Textielnijverheid* (Febeltex). De Tweede Wereldoorlog heeft trouwens een grote invloed uitgeoefend op de sectorale werkgeversorganisaties. Tijdens de Duitse bezetting werden er dwangorganisaties ingesteld: alle ondernemers waren verplicht zich aan te sluiten bij de organisatie van hun sector (de Hoofdgroeperingen). Na de bevrijding zijn die organismen onder gewijzigde vorm een tijd lang blijven bestaan (de Bedrijfsraden). De vrije sectorale verenigingen waren blijven functioneren in de schaduw van die wettelijk verplichte organisaties. Door het bestaan van die officiële groeperingen slaagden ze er vaak in hun eigen organisatie te versterken en hun reikwijdte te vergroten. Zo kwamen net na de Tweede Wereldoorlog verschillende belangrijke sectorale werkgeversorganisaties tot stand, die gedurende meer dan een halve eeuw een prominente rol zouden spelen (zo bijvoorbeeld *Fabrimetal*, de organisatie van de metaalconstructeurs, de *Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf*, en het reeds vermelde Febeltex). In de niet-industriële activiteitssectoren is de vorming van werkgeversorganisaties een relatief recent fenomeen. Zo ontstond in 1920 bijvoorbeeld de *Belgische Vereniging van de Verzekeringsondernemingen* (in 2003 omgedoopt tot *Assuralia*); de *Belgische Vereniging der Banken* (BVB) ontstond pas in 1936. In 1978 fuseerden zes brancheverenigingen voor de handel om de huidige *Federatie van de Belgische Distributie-ondernemingen* (Fedis) te vormen. Verschillende kleinere federaties in de diensten- en handelssector zagen nog het licht tegen het einde van de 20^e eeuw.

In het begin van de 21^e eeuw werden de structuren en/of de benamingen van verschillende sectorale werkgeversorganisaties gewijzigd. De Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf kreeg de eenvoudiger benaming *Confederatie Bouw*. In 2000 werd de organisatie van de metaalverwerkende industrie Fabrimetal omgedoopt tot *Agoria* (die zich voortaan voorstelde als de "sectorfederatie voor de technologische industrieën"). In 2003 zochten Febeltex en Febelhout toenadering tot elkaar en begonnen ze nauw samen te werken. Ze fuseerden uiteindelijk in 2006 onder de benaming *Fedustria – Federatie van de Textiel-, Hout- en Meubelsector*. De Federatie van de Chemische Nijverheid, Fedechim, kreeg in 2007 de benaming *Essenscia – Belgische Federatie van de Chemische Industrie en van Life Sciences*. In 2003 ontstond de koepel *Febelfin*, een groepering van verschillende

beroepsorganisaties van de financiële sector, waaronder de BVB. Verschillende sectorale beroepsorganisaties waren op het einde van de 20^e en het begin van de 21^e eeuw ten slotte ook overgegaan tot de oprichting van drie gewestelijke federaties (een voor Vlaanderen, een voor Wallonië en een voor Brussel), om beter in overeenstemming te zijn met de nieuwe Belgische staatsstructuur.

De intersectorale en nationale bundeling van de Belgische werkgevers kwam tot stand op 13 februari 1895, met de oprichting van het *Comité Central du Travail Industriel*. Het Comité stelde zich op als een verdediger van het vrij handelsverkeer. In 1913 werd de organisatie omgedoopt tot *Centraal Nijverheidscomité* (CNC) / *Comité Central Industriel* (CCI). Bij de voormelde bekommernis voegde zich de strijd tegen de fiscale druk, tegen de “overdreven” sociale wetgeving en tegen de overheidsinmenging. Naast het verdedigen van de belangen van het patronaat zou dit Comité zich in de jaren dertig een functie toemeten die na de Tweede Wereldoorlog ten volle zou worden uitgebouwd, namelijk het vertegenwoordigen van het Belgisch patronaat in de overlegorganen. Het Comité bezat op dit vlak echter geen monopolie. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou met het Vlaams Economisch Verbond en de christelijke werkgeversorganisaties (zie verder) een akkoord worden gesloten waarbij het *Verbond der Belgische Nijverheid* (VBN) / *Fédération des Industries Belges* (FIB) (opgericht in 1946 als opvolger van het CNC) werd erkend als de officiële vertegenwoordiger van het Belgische industriële patronaat. Sinds de staatshervorming van 1970 werd de vertegenwoordiging in de regionale organen echter aan de regionale patroonsorganisaties overgelaten.

Naast een industriële werkgeversorganisatie was ondertussen een patroonsorganisatie voor de tertiaire sector ontstaan. In 1953 werd het *Verbond der Werkgevers van Handel, Banken en Verzekeringen* / *Fédération des Employeurs du Commerce, des Banques et des Assurances* gecreëerd. In 1957 nam deze organisatie de naam aan van *Verbond van de Belgische Niet-industriële Ondernemingen* / *Fédération des Entreprises Non-industrielles de Belgique*. Samen met het VBN fuseerde het Verbond op 1 januari 1973 tot het *Verbond van Belgische Ondernemingen* (VBO) / *Fédération des Entreprises de Belgique* (FEB). Eind 2008 telt die koepel 33 sectorale federaties en een twintigtal verenigingen van allerlei aard, waaronder de regionale Kamers van Koophandel (als “geassocieerde en toetredende leden”). Die federaties en verenigingen vertegenwoordigen in 2008 samen ongeveer 30.000 bedrijven, waaronder ongeveer 25.000 KMO's. De ondernemingen sluiten zich niet rechtstreeks aan bij het VBO, doch langs hun sectorale federatie.

De belangrijkste regionale patroonsorganisatie is sinds het interbellum actief in Vlaanderen. Daar werd op 11 april 1926 het *Vlaams Economisch Verbond* (VEV) opgericht met het doel de Vlaamse economische belangen en het gebruik van het Nederlands in het zakenleven te bevorderen. Als dusdanig vormde het VEV de voortzetting van het *Vlaamsch Handelsverbond* dat op 28 juni 1908 te Antwerpen was gesticht. Het VEV nam zowel industriële als niet-industriële ondernemers en patroonsorganisaties op. Het trad daarbij in concurrentie met het Centraal Nijverheidscomité. Er werd geprobeerd de representativiteit van het Verbond te verhogen en een plaats op te eisen in de overlegorganen. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd deze concurrentie opgegeven. De vertegenwoordigende functie werd aan het VBN overgelaten. Op hetzelfde ogenblik werd een billijke vertegenwoordiging van Vlamingen in de toporganen van het VBN bedongen. Naarmate door

de staatshervorming meer bevoegdheden aan de Vlaamse Gemeenschap werden overgemaakt, nam de rol van het VEV als representatief organisme en als drukingsgroep toe in de Vlaamse overlegorganen en beleidskringen. Het VEV trachtte ook zijn banden met sectorale werkgeversorganisaties en met de Vlaamse Kamers van Koophandel nauwer aan te halen. In 2002 kwam het zelfs tot een samenwerkingsakkoord tussen het VEV (met 2000 leden, doorgaans grote bedrijven) en laatstgenoemden (met 20.000 leden, meestal kleine ondernemingen). Die nieuwe Vlaamse interprofessionele werkgeversorganisatie kreeg de naam *VOKA (Vlaamse Ondernemerskamer) – Vlaams Netwerk van Ondernemingen*, die van start ging in 2003 met 17.000 aangesloten bedrijven. Op lokaal niveau bleven de verschillende Kamers van Koophandel hun benaming echter behouden (zie hoger). De Vlaamse sectorale federaties, lid van het VBO, hadden ondertussen ook de koepelorganisatie Industrie Vlaanderen opgericht, die convenanten afsloot met het VEV en VOKA.

In Wallonië en Brussel ontstonden slechts zeer laattijdig regionale patroonsorganisaties. Zij werden pas volwaardig uitgebouwd met het oog op de vertegenwoordigende functie die hen ten gevolge van de staatshervorming ten deel viel. De sinds 1954 bestaande *Union Industrielle Wallonne* kreeg op 1 maart 1968 de naam van *Union Wallonne des Entreprises (UWE)*. In Brabant treffen we vanaf 10 december 1968 de *Union des Entreprises du Brabant* aan. Omwille van de gewestvorming werd deze op 4 maart 1971 omgedoopt tot *Union des Entreprises de Bruxelles / Verbond van Ondernemingen te Brussel (UEB-VOB)*. In 2006 sloten de Kamer van Koophandel van Brussel en het VOB een samenwerkingsakkoord af; het jaar daarop werd dit geconcretiseerd door de invoering van de gemeenschappelijke benaming *Brussels Enterprises, Commerce and Industry (BECI)*. De beide verenigingen bleven juridisch en statutair onafhankelijk; ze richtten wel gemeenschappelijke organen op onder het label BECI. De Waalse en de Brusselse organisatie nemen beide leden uit de industriële en tertiaire sector op. Zoals het VEV kwamen zij met het VBO tot een overeenkomst wat betreft de verdeling van bevoegdheden en hun vertegenwoordiging in de organen van het VBO.

Tot slot dienen twee werkgeversorganisaties vermeld die op confessionele basis tot stand kwamen. Langs Franstalige zijde werd in oktober 1920 een kring van christelijke werkgevers en kaderleden gesticht: de *Union d'Action Sociale Chrétienne*. Aansluitend bij de sociale leer van de kerk wenste deze kring sociale hervormingen door te voeren en de klassenverzoening te bevorderen. Vanaf 1933 droeg deze kring de naam *Association des Patrons et Ingénieurs Catholiques*. Ondertussen had ook in Vlaanderen een katholieke werkgeversorganisatie het licht gezien: op 12 januari 1925 werd het *Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers* gesticht. Het Verbond trad lange tijd niet buiten het Antwerpse. Toen er zich in het Vlaamse land geleidelijk nieuwe werkgeverskringen bij het Verbond aansloten, werd op 21 juni 1935 een nieuwe overkoepelende organisatie gesticht: het *Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers*. De doelstellingen waren analoog aan die van de Waalse tegenhanger. Beide verenigingen onderscheidden zich van de bestaande patroonsorganisaties door het belang dat werd gehecht aan de godsdienstige en de zedelijke vorming van de leden. De nadruk lag ook minder op economische actie dan op studie en informatie met betrekking tot christelijke standpunten. Op 13 november 1935 werd tussen de twee zusterver-

enigingen een federatie gesticht: de *Federatie der Katholieke Werkgevers / Fédération des Patrons Catholiques*. In de jaren 1960 deden zich bij deze organisatie wijzigingen in de benamingen voor. De Association des Patrons et Ingénieurs Catholiques nam in 1961 de naam aan van *Association des Dirigeants et Cadres Chrétiens* (ADIC). Het Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers werd voortaan aangeduid als *Verbond van Katholieke (later Christelijke) Werkgevers Vlaanderen*. De federatie tussen Vlaamse en Waalse verenigingen werd enkel in het Nederlands herdoopt: de Federatie van Katholieke Werkgevers werd in 1961 *Verbond van Katholieke Werkgevers*. Na de structuurhervormingen in 1966 werd de federatie tussen de Vlaamse en Waalse patroonsvereniging *UNIAPAC-België* genoemd, hierbij refererend aan het internationale verbond van christelijke patroons (Union Internationale des Associations Patronales Chrétiennes). De Vlaamse vleugel heet vanaf 1966 *Verbond van Kristelijke Werkgevers* (vkw). In 2004 voerde deze organisatie een interne reorganisatie door. Ze beklemtoonde haar rol als denktank en fuseerde al haar regionale afdelingen tot één organisatie. Alleen de Limburgse afdeling bleef een eigen leven leiden.

De meeste federaties, confederaties, verbonden of groeperingen zijn op juridisch vlak onder te brengen bij de verenigingen zonder winstbejag (vzw's), de erkende beroepsverenigingen of de feitelijke verenigingen. Enkel de vzw's en de erkende beroepsverenigingen beschikken over rechtspersoonlijkheid. Voor de stichting van dergelijke verenigingen worden een aantal formaliteiten vereist die hun weerslag hebben op de bronnen die uit de werking van deze verenigingen voortspruiten. Op deze bronnen zal hieronder nader worden ingegaan.

vzw's kunnen pas worden opgericht sinds de wet van 27 juni 1921. Aan deze wet werden enkele kleine wijzigingen aangebracht (wetten van 13 maart 1936, van 11 maart 1954, van 16 maart 1962, van 28 juni 1984 en vooral van 13 april 1995, die voorzag in de mogelijkheid voor vzw's om zich om te vormen tot vennootschappen met een sociaal oogmerk). Deze wijzigingen hebben de basisprincipes van de wet van 1921 echter praktisch onaangetast behouden. Zie hierover:

'T KINT (P.). La loi du 27 juin 1921, sa genèse, ses modifications et l'évolution de son environnement, in COIPEL (M.) e.a. *ASBL et société à finalité sociale. Quelques aspects juridiques et économiques*. Gent, 1996, p. 3-29.

Erkende beroepsverenigingen kunnen worden gesticht sinds de wet van 31 maart 1898. Deze wet omschreef de beroepsverenigingen als organisaties die zich inlaten met de studie en de bescherming van de professionele belangen van personen die eenzelfde of een aanverwant beroep uitoefenen hetzij in de industrie, de handel, de landbouw of de vrije beroepen. Sinds het KB nr. 90 van 29 januari 1935 kunnen er ook erkende beroepsverenigingen tot stand komen tussen personen die geen zelfde of gelijkaardig beroep uitoefenen. Voortaan kunnen ook ondernemingen en niet enkel personen lid zijn van een erkende beroepsvereniging.

3. Archieven

3.1. *Bewaring en inventarisatie*

In 2009 bestaat er nog steeds geen systematische zorg voor de bewaring en het openbaar en toegankelijk maken van de archieven van de werkgeversorga-

nisaties. Slechts uitzonderlijk (en vaak zelfs vrij toevallig) zijn de archieven van werkgeversorganisaties in openbare archiefinstellingen terechtgekomen. In enkele zeldzame gevallen beschikt men over een wetenschappelijke inventaris. Hier volgt een korte opsomming van de werkgeversorganisaties waarvan archiefmateriaal in openbare archiefdepots wordt bewaard.

De archieven van de (officiële) Kamers van Koophandel (tot 1875, en *stricto sensu* dus geen echte werkgeversorganisaties, maar toch de voorlopers van vele vrije Kamers van vandaag) worden bewaard in de verschillende provinciale depots van het Algemeen Rijksarchief. Ze bevatten hoofdzakelijk hun verslagboeken, hun in- en uitgaande correspondentie en de documentaire dossiers die ze aanlegden. Voor ieder van die Kamers bestaan oude, onuitgegeven inventarissen. Voor sommige kamers werd een nieuwe inventaris opgemaakt. Zo bijvoorbeeld:

VLEESCHOUWERS (C.). *Inventaris van het archief van de Kamer van Koophandel Brussel (1817-1875) (...)*. Brussel, 2002 (Toegangen in beperkte oplage).

Van enkele sectorale werkgeversorganisaties kan archiefmateriaal teruggevonden worden in wetenschappelijke archiefdepots. In het Algemeen Rijksarchief kunnen volgende bestanden worden geraadpleegd:

BRION (R.), MOREAU (J.L.). *Inventaire des archives de l'Union des Exploitations Electriques et Gazières en Belgique (UEGB) 1911-1991*. Brussel, 1994.

VAN COPPENOLLE (C.). *Inventaris van het archief van Fabrimetal. Ledendossiers (1940-1981)*. Brussel, 2001.

VAN DER EYCKEN (M.), VANCOPPENOLLE (C.). *Inventaris van het archief van de Fédération Charbonnière de Belgique (Fedechar) 1909-1993*. Hasselt, 2007.

De archieven van andere sectorale organisaties zijn her en der verspreid. De verslagboeken van de Association Belge des Filateurs de Coton (1935-1945) worden bewaard in het AMSAB-ISG te Gent. De oogst is rijker aan Waalse kant. Het Centre Hennuyer d'Histoire et d'Archéologie Industrielles heeft de archieven van de Association Charbonnière de Charleroi gered. Zij bevinden zich in het Ecomusée Régional du Centre in Bois-du-Luc. De documenten handelen hoofdzakelijk over de jaren 1920-1960, maar enkele gaan terug tot de 19e eeuw. Het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon herbergt archief afkomstig van de Association Charbonnière de la Province de Liège. Het Stadsarchief van Charleroi bewaart (hetzij in originele, hetzij in gefotokopieerde vorm) de notulenregisters van de Association des Maîtres de Forge de Charleroi (ca. 1866-1914) en van de Association des Maîtres Verriers de Charleroi (ca. 1848-1914). De archieven van de Association Houillère du Couchant de Mons (ca. 1854-1969) bevinden zich in de Université de l'Etat à Mons en worden beheerd door de vzw SAICOM (Sauvegarde des Archives Industrielles du Couchant de Mons). De archieven van het Textielpatroonsverbond van Kortrijk (1922-2003) zijn gedeponeed in het RA Kortrijk en die van de Kamer van het Bouwbedrijf van Brugge in de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen.

Voor de interprofessionele werkgeversorganisaties is de oogst niet veel rijker. Gelukkig kwamen onlangs 125 lopende meter archieven van het VBN / VBO (vanaf 1946) in het ARA terecht. Dat belangrijke fonds zal in 2009 geïnventariseerd zijn en opengesteld worden voor het onderzoek. Ook de papieren van VBN / VBO-

topman Raymond Pulinckx bevinden zich in het ARA. Daarnaast werden enkel nog de archieven van de katholieke organisaties LACVW / VKW / UNIAPAC-België toevertrouwd aan een archiefinstelling (in casu het KADOC). Volgens de stortingslijst bevat dit archief voornamelijk administratieve en beleidsdocumenten uit de periode ca. 1950-1994, het verslagboek van het LACVW voor de jaren 1935-39 en van de Association des Patrons Chrétiens de Charleroi voor de jaren 1890-1893. Enkele regionale afdelingen van de christelijke werkgeversorganisatie hebben eveneens archiefmateriaal (met stortingslijst) aan het KADOC overgemaakt: VKW-Brugge / A. Van den Abeele (betreffende de jaren 1950-70), VKW-West-Vlaanderen (1930-2001) en vooral het belangrijke bestand van ACVW / VKW-Antwerpen (notulen, bestuursdocumenten, correspondentie, congres- en studiedagverslagen vanaf 1927, maar vooral betreffende de jaren 1950-70). Ten slotte signaleren we dat de archieven van VOKA – Kamer van Koophandel van Roeselare in 2007 werden toevertrouwd aan het Rijksarchief te Kortrijk. Ook de archieven van de Kamer van Koophandel van Antwerpen zijn in het Rijksarchief Antwerpen terecht gekomen. De archieven van de Kamers van Brugge, Ieper en Roeselare bevinden zich, resp., in het Stadsarchief Brugge, het Stadsarchief Ieper en het Rijksarchief Kortrijk.

De andere sectorale en interprofessionele werkgeversorganisaties bewaren hun archief op hun zetel, voor zover het niet verloren is gegaan. Gelukkig doet de Vereniging voor de Valorisation van Bedrijfsarchieven / Association pour la Valorisation des Archives d'Entreprises (VVBA / AVAE) de jongste jaren een grote inspanning om de archieven van werkgeversorganisaties te redden (www.avae-vvba.be). Onder meer dank zij haar tussenkomst werden de archieven van VBN / VBO naar het ARA overgebracht (zie hierboven). De onderzoeker is bijgevolg aangewezen op direct contact met de betrokken groeperingen. De gids van JACQUEMIN (M.) e.a. *Guide des archives d'associations professionnelles et d'entreprises en région bruxelloise*. Brussel, 2001, dl. 1, p. 49-161, geeft (naast een historisch overzicht en een bibliografie) ook een korte beschrijving van de archieven die nog op de zetel van volgende werkgeversorganisaties bewaard worden: Kamer van Koophandel van Brussel, de federaties van de metaalnijverheid, van de autoconstructeurs, van de distributiebedrijven, van de glas-, textiel-, cement-, papier-, beton- en chemische nijverheid, de spaarkassenvereniging. Deze gids handelt eveneens over de archieven van verenigingen van middenstanders en handels- en transportbedrijven. Voor de situatie in de provincies Antwerpen en West-Vlaanderen kunnen volgende gidsen worden geraadpleegd:

DEVOS (G.) e.a. *Gids van de bedrijfsarchieven en archieven bij werkgevers-, werknemers- en beroepsverenigingen in de provincie Antwerpen*. Brussel, 2002.

DEHAECK (S.), DERWAELE (J.). *Gids van de bedrijfsarchieven in de provincie West-Vlaanderen*. Brussel, 2008.

Ten slotte kan erop gewezen worden dat archiefstukken van werkgeversorganisaties ook via een omweg kunnen teruggevonden worden. Ze kunnen zich namelijk bevinden in archiefbestanden van bedrijven, verenigingen of zelfs private personen. In dit kader is het uiteraard onmogelijk een exhaustieve opsomming te geven van dergelijke vindplaatsen. Hierbij toch enkele markante voorbeelden. Archieven van bedrijven vormen in dit opzicht uiteraard de rijkste piste, aange-

zien ze meestal aangesloten waren bij een of andere werkgeversorganisatie. Het archief van de groep-Coppée, bewaard in het Algemeen Rijksarchief en toegankelijk gemaakt door de inventaris van:

DOCKX (Y.), BRION (R.), HOEBANX (M.) e.a. *Coppée*. Brussel, 1992, 2 dln., bevat verschillende dossiers betreffende Fedechar, de Federatie der Chemische Nijverheid, het VBN (meestal aangaande de jaren 1950-1960).

Documenten van de werkgeversorganisaties uit de voedingssector kunnen teruggevonden worden via de inventaris van:

KESTELOOT (C.). *Inventaire des archives de l'entreprise Dumont de Chassart*. Brussel, 1989.

In het rijke fonds van bedrijfsarchieven, bewaard in het Rijksarchief te Luik, vinden we eveneens notulen en/of briefwisseling en nota's van het Verbond der Glasindustrie (jaren 1947-1960) (via het bestand Verreries Nouvelles d'Aigremont), van de Groupement des Hauts Fourneaux et Aciéries (jaren 1930) (via bestand SA Angleur-Athus), van Fedechar en de regionale werkgeversorganisatie uit de steenkoolnijverheid (jaren 1930 tot 1960) (via bijvoorbeeld de bestanden Charbonnage Colard, Charbonnages d'Abhoos et Bonnefoi-Hareng, Charbonnages Réunis de la Minerie, Charbonnages de l'Espérance et Bonne Fortune, enz.). Archieven van invloedrijke private personen (politici of zakenlui) kunnen echter ook interessante archiefstukken bevatten. Zo vindt men bijvoorbeeld in de papieren Van Isacker (Algemeen Rijksarchief) een reeks notulen van de Raad van het VEV terug (periode net voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog) en herbergen de papieren Theunis (Algemeen Rijksarchief) en de papieren Collin (Universiteitsarchief Leuven) stukken van de christelijke werkgeversorganisaties; dat is ook het geval voor de persoonlijke archieven van figuren als André Vlerick en Vaast Leysen in het KADOC; stukken betreffende het VEV en de Kamer van Koophandel van Lier bevinden zich in de papieren Vanderpoorten (Liberaal Archief, Gent); enz. Het SOMA bewaart een reeks notulen van de centrale werkgeversorganisatie CCI van tijdens de oorlogsperiode in de papieren Lippens, alsook tal van stukken betreffende andere werkgeversorganisaties uit de bezettingsjaren in het fonds Overtuigingsstukken Auditoraat-generaal (bijvoorbeeld secretariatsarchieven van Fedechar).

3.2. Belangrijkste bronnenreeksen

3.2.1. Akten met betrekking tot de oprichting, de statuten, de leden en het beheer van de werkgeversorganisaties

De werkgeversorganisaties die de vorm aannemen van een vzw moeten sinds 1921 hun statuten en de lijst met de leden van de eerste Raad van Beheer in de bijlagen van het *Belgisch Staatsblad* publiceren. De ledenlijst dient op de griffie van de rechtbank van eerste aanleg van het ressort te worden neergelegd. De wijzigingen in de ledenlijsten moeten jaarlijks aan deze griffie worden meegegeed. Wanneer er wijzigingen in de statuten en de Raden van Beheer worden aangebracht of in geval van ontbinding van de organisatie, dient men steeds tot openbaarmaking via de bijlagen van het *Belgisch Staatsblad* over te gaan.

Wanneer men met een erkende beroepsvereniging te maken heeft, moeten de statuten en hun bijlagen sinds 1898 worden gedeponneerd op de griffie van de Mynraad (op de griffie van de Raad van State vanaf 1948). Indien alles volgens de voorschriften is geschied, beveelt deze de publicatie ervan in de bijlagen van het *Belgisch Staatsblad*. Bij wijzigingen aan de statuten of de Raden van Beheer, evenals bij ontbinding van de organisatie dient dezelfde procedure gevolgd. De lijst met de leden moet op de zetel van de vereniging worden bijgehouden.

Uiteraard kunnen we de akten met betrekking tot oprichting, statuten en beheer ook aantreffen bij de organisaties die geen rechtspersoonlijkheid bezitten en bijgevolg aan al deze bepalingen strikt gezien niet moeten voldoen. De inlichtingen die deze documenten bevatten, komen doorgaans ook ruimschoots aan bod in de publicaties van de desbetreffende organisaties (zie bijvoorbeeld hieronder, deel “Afzonderlijke publicaties”).

3.2.2. *Verslagen*

De Raden van Beheer van de vzw's en de beroepsverenigingen moeten jaarlijks hun rekeningen door de algemene ledenvergadering laten goedkeuren. Bij deze gelegenheid wordt er doorgaans eveneens verslag uitgebracht over de werking van de organisatie en de toestand van de sector waarin de vereniging actief is. Vaak worden deze verslagen (of uittreksels ervan) onder een of andere vorm gepubliceerd.

3.2.3. *Notulen*

Hierbij denken we voornamelijk aan de notulen van de Algemene Vergadering van leden en aan de processen-verbaal van de vergaderingen van de Raden van Beheer en de Directiecomités. Al deze documenten kunnen worden beschouwd als eersterangs bronnen met betrekking tot de besluitvorming binnen de organisatie. Bij dit onderzoek zal men meer bepaald aandacht kunnen besteden aan de relatieve macht en invloed van de respectieve sectorale en gewestelijke groeperingen, bonden of federaties.

4. **Publicaties**

Ondanks hun aantal en diversiteit is er een duidelijk patroon te onderscheiden in de publicaties van de werkgeversorganisaties. De belangrijkste onder hen geven een jaarverslag uit, publiceren een tijdschrift waarin standpunten worden meegedeeld en informatie wordt uitgedragen naar de leden, geven afzonderlijke brochures uit die één of ander specifiek onderwerp behandelen. Dit patroon zullen we volgen in onderstaand overzicht. De opkomst van de elektronische verspreidingskanalen heeft die structuur niet fundamenteel gewijzigd. Jaarverslagen en tijdschriften bestaan soms nog onder gedrukte vorm; de productie en “verspreiding” van specifieke brochures lijkt, in vergelijking met de vorige jaren, eerder te zijn toegenomen. Vooral laatstgenoemde publicaties zullen we hieronder niet systematisch vermelden; het volstaat immers de website van de respectieve organisaties te raadplegen om er gemakkelijk de hand te kunnen op leggen. We zullen ook niet alle werkgeversorganisaties aan bod laten komen; we houden het bij de belangrijkste

onder hen, vooral gezien vanuit een historisch perspectief. Precies ook omdat het minder evident is om de gedrukte publicaties van het “pre-elektronische” tijdperk terug te vinden, zullen we ze hieronder een wat meer prominente plaats geven.

Een volledig overzicht van de lidorganisaties van het vbo, de centrale Belgische werkgeverskoepel, staat op www.vbo-feb.be/index.html?page=32&mod=searchMembers. Van daaruit kan men doorklikken naar de websites van de huidige werkgeversorganisaties. Die bevatten doorgaans de recentste uitgaven van het jaarverslag, een elektronische uitgave van het of de tijdschriften, een collectie persberichten en korte commentaren, een soms uitgebreide reeks gespecialiseerde brochures, alsook, in sommige gevallen databestanden over de desbetreffende sector. Vele organisaties beschikken ook over een elektronische nieuwsbrief die enkel toegankelijk is voor de leden. Die opmerking geldt trouwens ook soms voor de databestanden die we zopas vermeldden.

4.1. Jaarverslagen

Tal van werkgeversorganisaties publiceren een afzonderlijk jaarverslag. Zoals gezegd, worden hierin de activiteiten van de vereniging toegelicht: bijvoorbeeld de dienstverlening aan de leden, de contacten met de vakbonden, de overheid en andere werkgeversverenigingen, het zetelen in organen van overleg en advies, de werkzaamheden van interne commissies en werkgroepen, de vertolking van het standpunt van de vereniging langs de media of langs eigen publicaties, enz. Daarnaast wordt ruim aandacht besteed aan de situatie van de sector waarin de organisatie werkzaam is. Dikwijls wordt daaraan heel wat statistisch materiaal toegevoegd. Ziehier enkele voorbeelden van dergelijke jaarverslagen.

Voor VBN en vbo:

Jaarverslag - Rapport annuel, 1946- (Vanaf 1990: *Activiteitenverslag*). Vanaf 1999-2000 zijn die jaarverslagen gepubliceerd in de *Gids vbo* waarover sprake hieronder.

Voor de regionale intersectorale verenigingen:

VEV. Jaarverslag. Antwerpen, 1961-2002. Vervolgd door:

VOKA Jaarverslag. Antwerpen, 2003-.

UWE. Rapport d'activités. Brussel, 1982-.

VOB / UEB. Jaarverslag / Rapport annuel. Brussel, 1997-.

Voor de sectorale beroepsfederaties:

Fabrimetal. Exercice ... Rapport annuel du Conseil d'Administration. Boekjaar... Jaarverslag van de Raad van Beheer. Brussel, 1946-1999. Vervolgd door de volgende Agoria-publicaties:

De technologische industrie in Vlaanderen. Jaarfolder 2006-2007-.

De technologische industrie in Brussel. Jaarfolder 2006-2007-.

L'industrie technologique en Wallonie. Rapport annuel 2006-2007-.

Febeltex. [Jaar]verslag. Rapport sur l'exercice Brussel, 1947-2006. Vervolgd door: *Jaarverslag Fedustria 2006-2007-*. Brussel, 2007-.

Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf. Jaarverslag. Confédération Nationale de la Construction. Rapport annuel. Brussel, 1987-1998. Vervolgd door:

Jaarverslag van de Confederatie Bouw. Rapport annuel de la Confédération Construction. Brussel, 1999-.

Fédération des Industries Chimiques. Rapport. Brussel, 1967-2006. Vervolgd door: *Essenscia. Jaarverslag – Rapport.* Brussel, 2007-.

Belgische Vereniging der Banken. Jaarverslag. Association Belge des Banques. Rapport annuel. Brussel, 1936-2004 (jaarlijks publiceerde de BVB ook een *Verslag ombudsman. Rapport ombudsman.* Brussel, 1991-). Vervolgd door volgende publicatie van Febelfin: *Jaarverslag 2005-.* Brussel, 2006-.

L'assurance en Belgique. Rapport d'activité De verzekeringen in België. Jaarverslag... Brussel, 1965-2002. Vervolgd door: *Assuralia. Jaarverslag.* Brussel, 2003-.

Fedis. Federatie van de Belgische Distributieondernemingen. Boekjaar... . Jaarverslag. Fedis. Exercice... . Rapport d'activité. Brussel, 1978- (voortzetting van: *VGD Vereniging van de Grote Distributieondernemingen van België. Activiteitsverslag. AGED Association des Grandes Entreprises de Distribution. Rapport d'activité.*)

Fédération Nationale des Chambres de Commerce et d'Industrie de Belgique. Rapport annuel (...e exercice social). Brussel, 1875-(?). Het is niet zeker of deze reeks toen al startte. We vonden alvast volgende jaarverslagen effectief terug: 1936 (= 61^e dienstjaar) en 1957. Aangezien de Kamers van Koophandel kunnen terugblikken op een lange geschiedenis (en ze tot 1875 ook een wettelijk statuut hadden), beschikken we over veel gepubliceerd materiaal van die instellingen. Door de wet van 1841 waren ze verplicht jaarlijks een rapport aan de minister over te maken betreffende de staat van handel en nijverheid in hun ressort. Vaak werden die gedrukt: *Chambre de Commerce de Rapport [général] sur la situation du commerce et de l'industrie (...)* en ... (met vele varianten in de titel). De bibliotheek van het Ministerie van Buitenlandse zaken bevat een volledige verzameling van die rapporten, zowel de handgeschreven (20 delen), als de gepubliceerde (16 delen) (1838-1873). Na de afschaffing van de officiële Kamers en de oprichting van de vrije organisaties, publiceerden deze laatste dikwijls een *Annuaire / Jaarboek* of een *Jaarverslag*.

4.2. *Periodieke publicaties*

Aangezien wij in dit kader bezwaarlijk alle tijdschriften uitgaande van de meest diverse patronale organisaties kunnen opsommen, zullen wij ons beperken tot een beschrijving van de meest voorkomende types van publicatie. Die algemene presentatie wordt gevolgd door de opsomming van de titels van de belangrijkste periodieke publicaties van de intersectorale en sectorale verenigingen.

De meeste tijdschriften nemen de vorm aan van mededelingenbladen die voornamelijk zijn afgestemd op het verstrekken van informatie aan de leden. Er worden korte artikelen of berichten opgenomen betreffende economische, sociale, financiële, monetaire, fiscale, boekhoudkundige, juridische en technische aangelegenheden waarbij men vooral oog heeft voor wetswijzigingen, vormvoorschriften en dergelijke.

Daarnaast wordt ruim aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging. In de redactionele commentaren worden vaak standpunten met betrekking tot bepaalde actuele problemen uiteengezet. Daar wordt verder op ingegaan in de berichten die betrekking hebben op de contacten met de vakbonden, de overheid of andere instanties. Verder krijgt men berichten over de activiteiten van de federaties of groeperingen die deel uitmaken van de organisatie. Ook de toestand van de sector waarin deze groeperingen actief zijn, komt aan bod. Indien er geen afzonderlijk gepubliceerd jaarverslag is voorzien, wordt een nummer van het tijdschrift vaak volledig aan de publicatie van het jaarverslag gewijd. Van de algemene ledenvergaderingen en van de congressen worden samenvattende of uitvoerige verslagen opgenomen.

Op dit type van tijdschrift bestaan uiteraard varianten. Zo hellen sommige tijdschriften eerder over naar berichtenbladen en bevatten andere zeer veel technische en vakgerichte informatie. In een aantal gevallen bestaan er voor deze inlichtingen (naast een algemeen tijdschrift) afzonderlijk verschijnende bladen: bijvoorbeeld frequent gepubliceerde bulletins met berichten en aankondigingen of zeer gespecialiseerde technische bladen.

Bij sommige tijdschriften ligt de nadruk veel minder op het verschaffen van zeer concrete inlichtingen aan de leden dan op het vertolken van bepaalde standpunten en het overbrengen van de resultaten van studie en onderzoek. Dat is onder meer duidelijk het geval met de tijdschriften die de christelijke werkgeversbeweging publiceert. Sinds de jaren 1960 nemen zij eerder de vorm aan van algemene sociaaleconomische tijdschriften dan van ledenbladen. Wijzen we in dit verband op het belang dat van bij de aanvang werd gehecht aan de verkondiging van de sociale leer van de Kerk. In tegenstelling tot andere patronale bladen wordt de nadruk ook eerder gelegd op humanitaire, zedelijke en godsdienstige aspecten dan op het zuiver economische. Het tijdschrift van het VEV transformeerde zich in de jaren 1960 eveneens van een ledenblad tot een meer algemene financieel-economische publicatie. Daarnaast werd dan echter weer een nieuw ledenblad opgezet.

In onderstaande lijst namen we niet alleen de titels op van de tijdschriften *stricto sensu*, maar ook van enkele andere publicaties, zoals statistische reeksen en ledenlijsten. Het onderscheid tussen de verschillende soorten uitgaven is immers niet altijd eenvoudig te maken.

VBN / VBO EN HUN VOORLOPERS

Bulletin du Comité Central du Travail Industriel. Brussel, 1895-1912.

Bulletin du Comité Central Industriel de Belgique. Tijdschrift van het Centraal Nijverheidscomité van België. Brussel, 1913-1946 (de Nederlandstalige versie verscheen pas vanaf 1938).

Bulletin de la Fédération des Industries belges. Mededelingen van het Verbond der Belgische Nijverheid. Brussel, 1946-1972.

Bulletin de la Fédération des Entreprises de Belgique. Mededelingen van het Verbond van Belgische Ondernemingen. Brussel, 1973-2002 (vanaf 1984 luidt de titel *Bulletin FEB / Mededelingen VBO*).

Industrie. Revue de la Fédération des Industries Belges. Brussel, 1947-1972.

Uitsluitend in het Frans uitgegeven prestigeblad met algemene sociale, economische, culturele, financiële en technische artikelen.

Algemene gids der Belgische industriële productie. Brussel, 1949.

Lijst van de ondernemingen die meer dan 50 tot 1000 werknemers tewerkstellen.

Brussel, 1985.

Infor-VBO. Infor FEB. Brussel, 1982-.

Deze wekelijkse nieuwsbrief is ook op het internet te raadplegen: www.vbo.be, net zoals de volgende publicaties.

Forward. Perspectief in ondernemen. Forward. Perspectives pour entrepreneurs. Brussel, 2003-.

Statistisch zakboekje. Brussel, 2007-.

De reeks "Focus" brengt thematische analyses; de *e-businessenquête* en de *VBO-barometerenquête* verschijnen op regelmatige tijdstippen op de site van de organisatie.

VEV EN ZIJN OPVOLGER VOKA

De voorloper van het VEV, het Vlaams Handelsverbond, publiceerde:

Handel en nijverheid. Maandelijks orgaan van het "Vlaamsch Handelsverbond". Antwerpen, 1908-1913.

VEV berichten. Antwerpen, 1926-1963.

Tijd. Antwerpen, 1963-1967.

Financieel-economische tijd. Antwerpen, 1968- (nu een algemeen dagblad).

Beleid. Antwerpen, 1973-1980.

VEV-snelberichten. Antwerpen, 1975-1989. Voortgezet door *Snelbericht.* Antwerpen, 1989-2006.

Bevat onder meer standpunten van het VEV.

De onderneming in Vlaanderen: statistisch profiel. Antwerpen, 1977-1980.

Aspecten van de Vlaamse economie. Antwerpen, 1971-1982.

Dossiers met betrekking tot verkeer, handel, arbeidsmarkt, bevolking enz., met periodiek een vouwblad *Cijfers*.

Standpunten van het VEV. Antwerpen, 1979-1980.

Vokatribune. Antwerpen, 2006- (maandelijks).

Voka-studies. Antwerpen, 2005 (onregelmatig).

Deze publicaties zijn ook te raadplegen op internet: www.voka.be. De elektronische nieuwsbrief *Flash@voka* is enkel bestemd voor de leden.

UWE

UWE. Annuaire 1974-1975. Brussel, 1974.

UWE. Bulletin de liaison. Brussel, 1971-1972.

UWE flash. Messages. Brussel, 1972-1974.

UWE flash. Notes d'information. Brussel, 1972-1975.

Wordt later *UWE-Info*.

Flash périodique d'information de l'UWE.

Enkel bestemd voor de leden van de UWE.

Faits et opinions. Revue trimestrielle. Brussel, 1975-1979.

Na het opdoeken van dit tijdschrift publiceerde UWE gedurende enige tijd een maandelijks kroniek in het dagblad *Agence économique et financière (Agefi). Dynamisme wallon*. Brussel, 1988- (maandelijks, tweemaandelijks vanaf 2008-).

Dit tijdschrift wordt ook verspreid buiten het UWE-ledenbestand en is beschikbaar via www.uwe.be, net zoals de volgende publicaties:

Le point conjoncturel. 2003-.

Rapport 2001- sur la situation de l'entreprise en Wallonie. 2002-.

VOB / UEB

VOB-link / UEB-link. Brussel, 2002.

Nadien wordt het maandblad van de Kamer van Koophandel van Brussel, *Dynamiek / Entreprendre*, ook de spreekbuis van het vob. Vanaf 2007- wordt die publicatie het orgaan van BECI.

CHRISTELIJKE WERKGEVERSORGANISATIES

De Christelijke werkgever. Antwerpen, 1925-1933.

Rooms-katholieke bedrijfsleiding. Antwerpen, 1932-1942.

De Christelijke werkgever. Brussel, 1945-1967.

Contactbulletin [van de] Federatie van Katholieke Werkgevers. Brussel, 1954-1960 (?).

VKW-dossiers. Brussel, 1981-1998.

Mededelingen ACVW Kring Groot Antwerpen. Antwerpen, 1946-1972 (?).

Ve-Ka-Weetjes. Informatie voor de leden van het VKW, Antwerpen en Brabant. Antwerpen, 1987-1990.

Ondernemen. Orgaan van het Verbond van Kristelijke Werkgevers. Brussel, 1968- (ook beschikbaar via www.vkw.be).

Bulletin social des industriels chrétiens. Brussel, 1923-1927.

Bulletin social des industriels. Brussel, 1928-1971.

L'Entreprise et l'homme. Brussel, 1971- (ook beschikbaar via www.adic.info).

Het KADOC bezit een collectie periodieke en andere publicaties van de christelijke werkgeversorganisaties en hun antecedenten.

Het is uiteraard onmogelijk een exhaustieve opsomming te geven van de periodieke publicaties van alle sectorale werkgeversorganisaties. We zullen ons dus beperken tot de belangrijkste tijdschriften van de grootste verenigingen.

STEENKOOLENIJVERHEID, SIDERURGIE EN METALLURGIE

Comité Général de l'Industrie Charbonnière Belge [vanaf 1887: des Associations Charbonnières du Centre, du Centre-Sud, de Liège et de Mons]. Luik, 1877-1889.

Bulletin de l'Union des Charbonnages [vanaf 1870: (...), mines et usines métallurgiques] de la province de Liège. Luik, 1855-1932.

Revue industrielle de Charleroi. Charleroi, 1874-1932.

L'Industrie charbonnière belge - De Kolenindustrie. Brussel, 1956-1959.

METAALVERWERKENDE NIJVERHEID, VANAF 2000 “TECHNOLOGISCHE INDUSTRIE”

Bulletin de la Fédération des Constructeurs. Brussel, 1907-1937.

La Construction métallique. Organe de la Fédération des Constructeurs de Belgique. Brussel, 1938-1939.

Ledenrepertorium Fabrimetal. Répertoire des membres. Brussel, 1949 (verschillende uitgaven; de uitgave 1998 bestaat op cd-rom en bevat gegevens over ongeveer 1100 bedrijven).

Fabrimetal. Bulletin hebdomadaire d'information et de liaison de la Fédération des Entreprises de l'Industrie des Fabrications Métalliques. Fabrimetal. Wekelijks inlichtings- en contactbulletin van de Federatie van de Ondernemingen der Metaalverwerkende Nijverheid. Brussel, 1946-1974 (voortgezet als *Fabrimetal magazine*. Brussel, 1974-1995).

Fabriforum. [Twee]maandelijks opinieblad van Fabrimetal. Fabriforum. Journal d'opinion [bi]mensuel de Fabrimetal. Brussel, 1996-2000.

Zoals eerder gezegd is deze publicatie ook op het internet te raadplegen.

Technimail. Brussel, 1996-.

Informations quotidiennes. Brussel, 1966-1990. Werd voortgezet door:

Memo. Informatieblad uitsluitend voor de leden van Fabrimetal. Brussel, 1990- (er bestaat ook een afzonderlijke publicatie *Memo Fabrimetal Wallonie* en *Memo Fabrimetal Vlaanderen*, 1996-) (dagelijks).

Agoria X Press. Brussel, 2007-.

Ook te raadplegen op www.agoria.be.

Business Guide 2006-. Brussel, 2006- (jaarlijks).

Recueil statistique – Statistiekbundel. Brussel, 1960-1977.

Statistiques – Statistieken Fabrimetal. Brussel, 1970/78-1996/1997.

Statistiques – Statistieken Agoria 1990-1999. Brussel, 2000.

Enkel voor de leden bestemd zijn de elektronische publicaties *Members only* en *Agoria online*.

TEXTIELNIJVERHEID

Moniteur textile. Beroepsorgaan van de Belgische textielnijverheid en -handel. Organe professionnel de l'industrie et du commerce textiles belges. Brussel, 1936-1959.

De Belgische textielnijverheid. Commentaar en statistieken. L'industrie textile belge. Commentaires et statistiques. Brussel, 1973-1993.

L'Industrie textile belge. De Belgische textielnijverheid. Brussel, 1959-1973. Voortgezet als:

L'Industrie textile belge en Commentaires et statistiques. De Belgische textielnijverheid in Commentaar en statistieken. Brussel, 1974-1993.

La Lettre de Febeltex. Brussel, 1975-1979.

Febeltex info. Brussel, 1979-2002. Voortgezet als:

Centexbel info. Brussel, 2003.

Economische studies. Etudes économiques. Brussel, 1989-2002.

Textiel: Industrie met toekomst. Le Textile: Industrie d'avenir. Brussel, 1998- (driemaandelijks. Variante titel: *Nieuwsbrief van Febeltex*).

Info flash Vlaanderen Febeltex. Brussel, 1995-2002.

Info flash Wallonie Febeltex. Brussel, 1995-2002. Beide publicaties werden vervangen door:

Texinfo. Brussel, 2003-2006. Dit werd zelf voortgezet door:

Fedustria News. Brussel, 2007-.

Dit tijdschrift is ook te raadplegen op www.fedustria.be.

BOUWNIJVERHEID

[Officieel] jaarboek [van de] *Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf*. *Annuaire [officiel] [de la] Confédération Nationale de la Construction*. Brussel, 1946-1985 (voortgezet als *Aangesloten ondernemingen NCB. Entreprises affiliées*. Brussel, 1987-) (jaarlijks).

Statistieken bouwbedrijf. Brussel, 1973-1982.

L'Entrepreneur. *Bulletin officiel de la Fédération Nationale Belge du Bâtiment et des Travaux Publics*. Brussel, 1923-1937 (voortgezet onder de titel *Bulletin officiel de la Fédération (...)* tussen 1937 en 1940 en onder de titel *L'Entrepreneur général — De Algemene aannemer. Revue officielle mensuelle de la Fédération (...)* tussen 1952 en 1971).

Bouwbedrijf. Construction. Brussel, 1945- (halfmaandelijks).

Aanbestedingen. Adjudications. Brussel, 1997-2004.

Konjunctuur in het bouwbedrijf. Brussel, 1973-1981.

Lettre de conjoncture. Brussel, 1975- (maandelijks) (voortgezet als *Conjoncture construction*).

Een reeks “Standpunten” is raadpleegbaar op de website www.confederatiebouw.be; een elektronische nieuwsbrief, *Bouwbedrijf e-news* (2008-) is enkel bestemd voor de leden.

CHEMISCHE NIJVERHEID

Annuaire de la Fédération des Industries Chimiques de Belgique. Jaarboek van de Federatie van de Chemische Nijverheid. Brussel, 1930- (onregelmatig).

Bulletin [hebdomadaire d'information] de la Fédération des Industries Chimiques de Belgique. Brussel, 1922-1930.

Chemie flash / Chimie flash. Brussel, 1971-2004.

Essenscia direct nieuwsbrief. Brussel, 2007- (te raadplegen op www.essenscia.be, zoals ook onderstaande publicaties).

Kerncijfers 2007- voor de chemie en de life sciences in Vlaanderen. Brussel, 2008-.

Facts & figures 2007-. Brussel, 2008-.

Memorandum 2007-. Brussel, 2008-.

FINANCIËLE SECTOR

Vanaf 1982 begon de Belgische Vereniging der Banken met de reeks *Aspecten en documenten. Aspects et documents*, waarin regelmatig dossiers worden gepubliceerd betreffende een thema aangaande de bankwereld. Daarin verschenen onder meer volgende dossiers:

- De resultaten van de banken in Les résultats des banques en* Brussel, 1991- (jaarlijks).
- Statistisch vademecum van de banksector. Vade-mecum statistique du secteur bancaire.* Brussel, 1984-2005.
- De banken binnen de financiële sector in Les banques au sein du secteur financier en* Brussel, 1983-1990.
- De bankbedrijvigheid in L'activité bancaire en* Brussel, 1985-1992.
- De resultaten van de banken in* Brussel, 1991-1998.
- Repertorium der banken in België.* Brussel, 1974-1986.
- Familie-album van het bankwezen 1960-1985. Le carnet familial du secteur bancaire 1960-1985.* Brussel, 1986 (volgende uitgave: 1985-1990).
- De banken in ... : individuele gegevens. Les banques en ... : données individuelles.* Brussel, 1991-1998.
- Kerncijfers en duiding 2005-.* Brussel, 2006-.

De website www.febelfin.be brengt de elektronische versie van de meest recente publicaties.

DISTRIBUTIESECTOR

- Fedis weekberichten. Fedis. Courrier hebdomadaire.* Brussel, 1978-1996. Voortgezet door:
- Forum.* Brussel, 1996-2004 (wekelijks). Voortgezet door:
- Fedis net.* Brussel, 2004-2006. Voortgezet door:
- Fedis News.* Brussel, 2007-.

Zoals veel andere brochures is ook die publicatie te raadplegen op www.fedis.be.

VERZEKERINGSSECTOR

- Bulletin des assurances. Organe périodique de la Fédération des Compagnies d'Assurances opérant en Belgique - Tijdschrift voor verzekeringen.* Brussel, 1921-1986 (driemaandelijks).
- Actualit'ass.* Brussel, 1996- (driemaandelijks).
- Verzekeringscahiers. Les Cahiers de l'assurance.* Brussel, 1984-.

Net zoals de publicatie "To the point" zijn die cahiers te vinden op www.assuralia.be.

KAMERS VAN KOOPHANDEL

Vele Kamers van Koophandel publiceerden, naast hun *Jaarverslag* (zie hierboven) ook een eigen tijdschrift dat in sommige gevallen doorloopt tot vandaag (meestal onder de titel: *Bulletin de la Chambre de Commerce de ... / Tijdschrift van de Kamer van Koophandel van ...*; ook hier zijn veel varianten mogelijk). Uit deze lange lijst publicaties kunnen we, als voorbeeld, volgende titels citeren:

- Bulletin de la Chambre de Commerce d'Anvers.* Antwerpen, 1904-1968. Voortgezet als: *Bulletin van de Kamer van Koophandel van Antwerpen.* Antwerpen, 1969-1998.

Bulletin officiel de la Chambre de Commerce de Gand. Gent, 1926- (voordien: *Le Commerce et L'Industrie de Gand*. Gent, 1884-1925) (van 1964 tot 1994: *Maandelijks tijdschrift van de Kamer van Koophandel en Nijverheid van het gewest Gent*).

De Vlaamse Kamers van Koophandel die aansloten bij VOKA publiceerden meestal vanaf 1999 een tijdschrift onder gemeenschappelijke titel *Ondernemen*. VOKA – Kamer van Koophandel van ...

Bulletin de l'Union Syndicale de Bruxelles. Brussel, 1876- (vanaf 1885 voortgezet als: *Bulletin de la Chambre de Commerce de Bruxelles* en vanaf 1980 door: *Entreprendre [à Bruxelles]*. *Revue mensuelle de la Chambre de Commerce de Bruxelles*). Een Nederlandstalige editie vanaf 1956: *Officieel weekblad van de Kamer van Koophandel van Brussel* (voortgezet als: *Dynamiek. Maandblad van de Kamer van Koophandel van Brussel*, 1980-).

Bulletin mensuel de la Chambre de Commerce et d'Industrie de Liège. Luik, 1877-1988 (voortgezet als: *Gagnez. Mensuel*, 1988-). Vanaf 2007 is dit ook het orgaan van BECI.

Ook de overkoepelende organen van de Kamers van Koophandel publiceerden enkele periodieke publicaties:

L'Essor. Bulletin officiel de la Fédération Nationale des Chambres de Commerce et d'Industrie de Belgique. Brussel, 1933-1939.

Commerce et Industrie. Bulletin officiel de la FNCCIB. Brussel, 1947-1960 (Nederlandstalige editie: *Handel en nijverheid. Officieel orgaan van de Nationale Federatie van de Kamers voor Handel en Nijverheid van België*). Tussen 1949 en 1954 stelde deze Federatie ook een gestencilde *Aperçu de l'activité économique en Belgique durant le mois ...* op.

Annuaire 1949. Fédération Nationale des Chambres de Commerce et d'Industrie de Belgique. Brussel, 1949.

4.3. Afzonderlijke publicaties in boek- of brochurevorm

Naast de publicaties die met min of meer grote regelmaat verschijnen, zoals de hierboven vermelde reeksen, geven de werkgeversorganisaties ook afzonderlijke werken uit. Zowel het VBO, als zijn voorlopers VBN en CCI publice(e)r(d)en tal van brochures en boeken van zeer diverse aard: verslagen van colloquia en studiedagen voor de ondernemers (de zogenaamde “Dag van de ondernemingen”, regelmatig gehouden vanaf 1973); memoranda met eisenbundels, naslagwerken met praktische en juridische informatie voor de bedrijfsleiders (over fiscaliteit, export, sociale wetgeving, enz.); studies over onderwerpen van economische aard (soms opgenomen in de *Economische reeks* van het VBO); overzichten van de structuur en kenmerken van de Belgische bedrijfswereld. Net zoals bij de andere werkgeversorganisaties komen die eenmalige publicaties de jongste jaren ook op de desbetreffende websites voor.

15 jaar industriële vooruitgang. Brussel, 1961.

HERREMANS (J.), ed. *Het Belgische bedrijfsleven. Een doorlichting van de belangrijkste economische activiteiten*. Brussel, 1988.

VANDEPUTTE (T.). *La concertation socio-économique interprofessionnelle 1986-2005: l'approche d'un employeur*. Brussel, 2001.
Croissance et emploi: brisons les tabous. Brussel, 2005.
Memorandum federale verkiezingen 2007. Brussel, 2007.

Ten slotte zijn er de publicaties waarin de organisatie zichzelf (inzake structuur en werking) voorstelt:

Wat is het VBN? (= 15^e jaarverslag van het VBN). Brussel, 1961.
Het VBN waarom? (= 25^e jaarverslag van het VBN). Brussel, 1971.
Organisation interne de la FIB et liste des correspondants à l'étranger. Brussel, 1968.
De Belgische ondernemingen: wat ze doen, hun bedrijfsorganisatie. Brussel, 1973 en verschillende daaropvolgende uitgaven.
Het VBO. Brussel, 1990.
Gids van het VBO. Brussel, 1997.

Een overzicht van de vroegere gedrukte vbo-publicaties vindt men in:

Uitgaven van het VBO. Brussel, z.j.

Ook het VEV publiceert tal van studies, memoranda, en dergelijke meer.

Louter ten titel van voorbeeld kunnen we hier enkele belangrijke titels aanhalen:

Het Vlaams bedrijfsleven. Vertoog van het VEV. Opdracht van de regering. Antwerpen, 1952.
CLEMER (G.). *Roodboek over de staatsinterventie*. Antwerpen, 1980.
Onze staats hervorming: naar definitieve oplossingen? Antwerpen, 1985.
Groeiprioriteiten voor Vlaanderen. VEV-congres Antwerpen, 3 mei 1995. Antwerpen, 1995.

Van de UWE kunnen we volgende voorbeelden citeren:

Livre blanc sur la politique wallonne de l'eau. Brussel, 1976.
Rapport sur la situation économique de la Wallonie. Brussel, 1996.

Van de sectorale werkgeversorganisaties kunnen, ten titel van voorbeeld, volgende publicaties vermeld worden:

De patronale organismen van het bouwbedrijf. Brussel, 1977.
SMETS (P.F.). *De beroepsverenigingen en hun omgeving: wat zijn ze, wat doen ze, wat zouden ze moeten doen*. Brussel, 1987 (Federatie van de Chemische Nijverheid).
SMETS (P.F.). *De chemische nijverheid: troeven en verantwoordelijkheidszin*. Brussel, 1992.
Witboek van de chemische nijverheid. Brussel, 1979.
De chemische industrie in België. Brussel, 1988 (regelmatig nieuwe uitgaven).
Organisatie Federatie van de Chemische Nijverheid. Brussel, 1980 (onregelmatig).
Statuten. Federatie van de Chemische Nijverheid. Brussel, 1991.
Statuten van de Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf. Brussel, 1978.
LEMOINE (J.). *Brieven van een voorzitter 1981-1984*. Brussel, 1984 en *Idem, 1984-1987*. Brussel, 1987 (van de Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf).

Fedis. Son origine, son objet (...). Brussel, 1987.

Het verzekeringswezen in België: een nadere kennismaking. Brussel, 1985.

De Belgische verzekeringsmarkt: overzicht en omgeving. Brussel, 1991 (verschillende andere uitgaven).

De talrijke publicaties van de vroegere Belgische Vereniging der Banken vindt men terug dank zij:

Repertorium bancaire en financiële publicaties. Brussel, 1983 (verschillende uitgaven) (de meeste van die afzonderlijke publicaties verschijnen in de hierboven reeds vermelde reeks *Aspecten en documenten*).

4.4. *Gelegenheidsuitgaven*

Zoals bij de meeste instellingen treffen we ook hier gelegenheidsuitgaven van zeer uiteenlopende kwaliteit aan. Soms verschijnen deze niet afzonderlijk doch worden ze in het tijdschrift van de organisatie gepubliceerd. De jongste jaren verschenen enkele werken in het kader van een herdenking, maar waarvan de redactie werd toevertrouwd aan beroepshistorici (zoals het werk van Devos en Van Damme over de Kamer van Koophandel van Antwerpen: zie bibliografie in het begin van dit hoofdstuk). Enkele voorbeelden van zelfstandig verschenen gelegenheidsliteratuur:

INTERPROFESSIELE WERKGEVERSORGANISATIES

Comité Central Industriel de Belgique. xxve anniversaire de la fondation. Brussel, 1921.

Commémoration du 40e anniversaire de la fondation du Comité Central Industriel de Belgique. 16 décembre 1935. Brussel, 1935.

25e anniversaire de la Fédération des Industries Belges et 75e anniversaire de l'organisation interprofessionnelle de l'industrie. Brussel, 1971.

Zie ook, in de inleidende bibliografie, het werk van BRION (R.) e.a.

Vlaams Economisch Verbond 1926-1976. Antwerpen, 1976.

Voor het VEV, zie ook de studies van Luykx en Cuypers vermeld in de bibliografie.

BROUWERS (L.). *Vijftig jaar christelijke werkgeversbeweging in België* Brussel, 1974, 2 dln.

60 jaar VKW - West-Vlaanderen. Kortrijk, 1989.

SECTORALE WERKGEVERSORGANISATIES

Fédération des Constructeurs de Belgique. xxve anniversaire de la fondation. 15 décembre 1931. Brussel, 1931.

Il y a cinquante ans 1919-1969, plaquette diffusée par Fabrimetal. Brussel, 1969.

Voor Fabrimetal: zie ook het werk van BRION (R.), MOREAU (J.L.), geciteerd hierboven.

L'industrie de la construction. Etudes éditées par la Confédération Nationale de la Construction à l'occasion de son xxe anniversaire. Brussel, 1966.

- BEKAERT (G.), STRAUVEN (E.). *La construction en Belgique 1945-1970*. Brussel, 1971.
- LOMBAERDE (P.), DE VLEESCHAUWER (E.), GIELEN (H.). *Bouwen is leven, leven is bouwen. Jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van de 50e verjaardag van de Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf*. Brussel, 1996.
- Twintig jaar Vlaamse werking*. Brussel, 1998 (Nationale Confederatie van het Bouwbedrijf).
- Federatie der Chemische Nijverheid van België. 50e verjaardag*. Brussel, 1969.
- L'Association Charbonnière et l'industrie de Charleroi et de la Basse-Sambre. Livre du Centenaire de l'Association*. Couillet, 1931.
- Quarantième anniversaire de la Fédération Pétrolière Belge, 1926-1966*. Brussel, 1967.
- Union des Exploitations Electriques en Belgique, 1911-1961. Cinquantième anniversaire*. Brussel, 1962.
- Fedetab 1947-1972*. Brussel, 1972.
- Belgische Vereniging der Banken 1936-1986*. Brussel, 1986.
- CEPA (Centrale des Employeurs du Port d'Anvers). Historische schets 1929-1979*. Antwerpen, 1979. 1901-1951.
- 50e anniversaire de la fondation de la Fédération Maritime d'Anvers*. Antwerpen, 1951.

KAMERS VAN KOOPHANDEL

Fédération Nationale des Chambres de Commerce et d'Industrie de Belgique. 75e anniversaire. Brussel, 1951.

De afzonderlijke Kamers van Koophandel publiceerden ook tal van herdenkingsboeken of -brochures. Laten we hier slechts enkele voorbeelden aanhalen:

- 1729-1979. Kamer van Koophandel en Nijverheid van het gewest Gent*. Gent, z.j.
- Chambre de Commerce de Bruxelles. 100^e anniversaire*. Brussel, 1975.
- Le 150^e anniversaire de la Chambre de Commerce d'Anvers*. Antwerpen, 1953.
- [DESAEVER (E.), DAELMAN (P.)]. *Kamer van Koophandel te Brugge. Oorsprong, ontstaan en oprichting*. Brugge, 1967.
- DAUWE (J.) e.a. *Van middeleeuwse ambachten tot georganiseerde handelskamers. De economische ontwikkeling van het arrondissement Dendermonde. 150 jaar Kamer van Koophandel en Nijverheid Dendermonde 1842-1992*. Dendermonde, 1992.
- Chambre de Commerce et d'Industrie de Nivelles. 125^e anniversaire*. Nivel, 1976.
- [GASPARD (J.)]. *La Chambre de Commerce et d'Industrie de Verviers 1805-1955*. Dison, 1955.

